

ПОЕТИКАЛЬНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ЧИ ПЕРЕВАГА ТРАДИЦІЙ У ЗОБРАЖЕННІ ІСТОРИЧНИХ ОСІБ І ЕПОХИ В РОМАНІ ЮРІЯ МУШКЕТИКА «ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН»

Ромас Л.М., к. філол. н., доцент

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна*

kafedra_UUL@i.ua

Стаття присвячена аналізу прийомів і засобів, які використовуються авторами сучасного роману для зображення колориту епохи та героїв, визначенню особливостей прози Ю.Мушкетика в аспекті поетики. Увага зосереджена на елементах ідіостилю письменника та на окремих його спробах модернізувати текст, відходячи від традиційних для нього засобів характеротворення. Питання переваги традицій та використання поетикальних експериментів розглядається на матеріалі роману "Останній гетьман" Ю. Мушкетика. Актуальність дослідження пояснюється сталим інтересом до творчості цього автора, а також до питання поетики сучасного роману.

Ключові слова: поетика, експеримент, традиція, історія, образ, роман, епоха.

ПОЭТИКАЛЬНЫЕ ЭКСПЕРИМЕНТЫ ИЛИ ПРЕИМУЩЕСТВО ТРАДИЦИЙ В ИЗОБРАЖЕНИИ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЦ И ЭПОХИ В РОМАНЕ ЮРИЯ МУШКЕТИКА «ПОСЛЕДНИЙ ГЕТМАН»

Ромас Л.М.

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара
просп. Гагарина, 72, г. Днепр, Украина*

Статья посвящена анализу приемов и средств, используемых авторами современного романа для изображения колорита эпохи и героев, определению особенностей прозы Ю. Мушкетика в аспекте поэтики. Внимание сосредоточено на элементах идиостиля писателя и на отдельных его попытках модернизировать текст, отходя от традиционных для него средств создания характера. Вопрос преимущества традиций и использования поетикальных экспериментов рассматривается на материале романа "Последний гетман" Ю. Мушкетика. Актуальность исследования объясняется постоянным интересом к творчеству этого автора, а также к вопросу поэтики современного романа.

Ключевые слова: поэтика, эксперимент, традиция, история, образ, роман, эпоха.

POETICAL EXPERIMENTS OR TRADITION PREVAILING IN THE PORTRAYAL OF HISTORIC PERSONALITIES AND THE EPOCH IN THE NOVEL "THE LAST HETMAN" BY YURI MUSHKETICK

Romas L.M.

*Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar
Gagarin Avenue, 72, Dnipro, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of devices, used by authors of a contemporary novel to portray distinctive features of epoch and characters. The article is also aimed at distinguishing the peculiarities of Yu. Mushketick`s prose in the poetical aspect. Referring to scientific researches, though contradictory and including folk sources, Yu. Mushketick creates rather bright images of Rozumovsky brothers and that of Russian czarina Yekaterina. Portrait characteristic features of historic personalities are comprehended with a great deal of documentalism. Arguing against historical facts, the writer successfully uses fantasy and fancies. The psychological aspect of Rozumovsky brothers images is especially bright and true to life. This aspect includes recollections, thoughts, doubts, worries and fears.

The question of traditions prevailing and the usage of poetical experiments is raised within the frame of the novel "The last hetman" by Yu. Mushketick. The focus is on the separate attempts of the writer to modernize the text, refusing his traditional means of character creating. Yu. Mushketick enriches main character images with the help of minor characters, gives hard facts about Russia of that time, and the attitude of the Western world to Russia. The last chapters of the novel include facts about severe rule of Elizaveta`s predecessor Peter I and her successor Katherine II.

It is possible to draw a conclusion that in the novel "The last Hetman" Yu. Mushketick didn't apply any

new stylistic devices, but used traditional ones: portrait characterization, inner characterization, the development of inner world of the character through dreams and thoughts about the fate of the people, arguing against historical and artistic conceptions. The writer is inclined to traditional ways of reality portrayal in the artistic frame of the novel, though in some parts he tries to escape the beaten track. Philosophical comprehension of reality, search for new forms and devices are characteristic to his novel. In contrast to his previous novels the writer tries to escape over-description. The current relevance of the research is explained by constant interest to the novels by Yu. Mushketick and also to the question of modern novel poetics.

Key words: poetics, experiment, tradition, history, image, novel, epoch.

Постановка наукової проблеми та її значення. Упродовж свого існування історичний роман постійно зазнавав певних змін у поетиці. Цього вимагав розвиток суспільства, науки, технологій. Якщо порівняти історичний роман XIX і XX століть, то побачимо певні відмінності, а якщо порівнювати історичні романи XIX і XXI, то взагалі можна говорити про жанрові різновиди. Навіть пересиченого читача минулих століть можна було зацікавити простою інтерпретацією маловідомих історичних фактів, а вже сьогodнішній читач вимагає іншого художнього продукту. Як утримати до себе сталий інтерес письменників, котрий звик до класичної поетикальної схеми, – ось найголовніша проблема сучасного белетриста. Сьогodні варто говорити і про відмінність тематики історичної прози в різних століттях: у XIX столітті авторами бралися для художнього осмислення теми двох попередніх століть, де були героїчні й трагічні сторінки української історії (“Чорна рада” П. Куліша, “Гетьман Іван Виговський” та “Князь Єрмія Вишневецький” І. Нечуя-Левицького). Влучно схарактеризувала історичну прозу XX століття Л. Багацька: “Історична проза 30-60-х років XX століття здебільшого висвітлює теми Київської Русі та Хмельниччини зі “щасливою розв’язкою” – Переяславською радою. Водночас письменники обходять увагою Руїну, стосунки Мазепи й Петра І, урізання автономії України, ліквідацію Січі, закріпачення українців. 1960-1970-ті роки характеризуються потужною історичною прозою, яка позначилася переходом від одновимірності (ідеологічної – у 1920-1930-ті роки, ілюстративно-пізнавальної – у 1940-1950-ті) до соціально-філософської багатоплановості. Ці зміни підтримувано у 1980-1990-х роках: діапазон тем розширюється й збагачується завдяки наступові на “білі плями”, змінюються акценти у трактуванні історичних подій та постатей. До всього ж, минуле осмислюють уже з позиції сьогodення» [1].

Аналіз досліджень проблеми. Стосовно прози 20-30 та 40-50 рр. у сучасному літературознавстві наявні праці О. Боярчук, М. Васьківа, О. Журенко, Р. Мовчан, є також праці, присвячені прозі кінця XX – поч. XXI століття (Т. Качак, М. Кондратюк, М. Лучицька, Г. Максименко, О. Поліщук, О. Проценко, Г.-П. Рижкова, М. Рябченко, К. Тарасенко, О. Усманова та ін.), але нові тексти українських романістів, що тільки з’являються, потребують дослідження.

Мета цієї розвідки: з’ясувати співвідношення поетикальних експериментів та традиційних способів зображення героїв та епохи в романі Ю. Мушкетика “Останній гетьман”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перше десятиліття XXI століття в українській літературі характеризується розмаїтістю тематики й використанням нових жанроформ. Основною ознакою історичної прози є наявність у ній реальних історичних подій і реальних історичних осіб, які відіграли важливу роль у долі держави. У романі Ю. Мушкетика “Останній гетьман” це герої, діяльність яких позначилася на долі Російської імперії загалом і долі України, як її частини, зокрема. Письменник переконливо виписує характери, психологічний стан, почуття й настрої російської імператриці Єлизавети Петрівни та її придворних із українських козаків братів Олексія й Кирила Розумовських на тлі широкої панорами народного життя.

З багатьох джерел сьогодні дізнаємося різні факти про відомих в історії особистостей. Порізнному оцінюють науковці внесок кожного з них у розвиток російської імперії та розвиток, власне, України. На нашу думку, радянські часи (на які припадає входження в літературу й становлення Ю. Мушкетика) не були досить сприятливими для правдивого відображення епохи в художніх текстах. Деколи вже написаний твір не пропускала цензура, а іноді письменник не мав доступу до потрібної інформації, оскільки вона була засекречена. Про останнього гетьмана України Кирила Розумовського маємо історичний роман письменника українського зарубіжжя М. Лазорського “Гетьман Кирило Розумовський. Роман-хроніка 18 віку” (1961), де зображені українські реалії XVIII ст., життя й діяльність останнього гетьмана, а також яскраво виписані образи російської цариці Єлизавети та її чоловіка, старшого гетьманового брата графа Олексія Розумовського; сюди ж належить історичний роман “Пустоцвіт” (2012) Олени й Тимура Литовченків, написаний в авантюрно-пригодницькій манері.

Перед тим, як звернутися безпосередньо до аналізу тексту роману Ю. Мушкетика “Останній гетьман”, хотілося б зацентувати увагу на абсолютно протилежних судженнях істориків про неординарну постать Кирила Розумовського. Наприклад, М. Грушевський досить негативно оцінює його гетьманство: “Сам новий гетьман був чоловік зовсім чужий Україні й її життю. Він виріс у Петербурзі, був усім зв’язаний з петербурзьким панством. Його довіреним дорадником був Григорій Теплов, бувший його учитель, чоловік хитрий і недобрий, українським порядкам неприхильний. Його пізніша записка ”про непорядки в Малоросії” дала цариці Катерині матеріал против українського гетьманського й старшинського правління для його скасування. < > На Україні Розумовський нудився, проживав частіше в Петербурзі, держав себе не як товариш української старшини, а немов якийсь володар з божої ласки, і завів у своїй глухівській резиденції двір на взірєць двору петербурзького. В справі українські не дуже мішався. Україною правила старшина по своїй волі” [2, с. 382]. Хоча М. Грушевський усе ж зауважує: “Поза тим українське життя під охороною царської ласки до останнього гетьмана текло досить спокійно, старшина мала змогу упорядковувати устрій і відносини українські по мислі своїй: те, що зроблене було нею за сей час, пережило потім і скасування гетьманства, а в дечім дожило і до наших часів. В сім вага сих часів останнього українського гетьмана, хоч який не цікавий він був сам своєю особою” [2, с. 382].

Зовсім інше ставлення до доби гетьманування Кирила Розумовського в О. Оглоблина: “Це була доба останнього піднесення козацько-гетьманської держави, доба економічного зросту Лівобережної України і буяння української національно-політичної думки, доба блискучого розквіту української культури та мистецтва. Маєстатична постать останнього гетьмана старої України Кирила Розумовського, який поведився на Україні як справжній господар, його далекосяжні династичні плани, блиск глухівської гетьманської резиденції, грандіозний план відновити українську столицю в Батурині з його “національними строєніями”, проект заснувати там перший університет на Україні...” [3, с. 14]. І таких абсолютно протилежних оцінок у сучасній історичній науці велика кількість.

Досить високої думки про епоху останнього гетьмана старої України О. Субтельний: “За Розумовського Гетьманщина переживала “золоту осінь” своєї автономії” [4, с. 218]. Історик фіксує позитивні моменти діяльності Кирила Розумовського, якому вдалося підпорядкувати Київ і запорожців, розпочати реформу війська й освіти. Водночас О. Субтельний, акцентуючи на загалом прихильному ставленні цариці Єлизавети до України й гетьмана, констатує, що вона не сприймала багато його ініціатив, як, наприклад, прохання про дозвіл встановлення стосунків з європейськими дворами.

Спираючись на наукові дослідження, хай і суперечливі, та залучаючи фольклорні джерела, Ю. Мушкетик створює досить колоритні образи братів Розумовських

та російської імператриці Єлизавети, як свого часу це зробив М. Лозинський. Портретно-психологічні характеристики історичних осіб осмислюються з великою долею документалізму. Полемізуючи з історичними фактами, письменник уміло залучає домисел і вимисел. У заключному розділі, який по суті можна назвати епілогом роману, автор зазначає: “Моїм принципом було якомога наблизитися до зафіксованої історичної правди; навіть там, де сама по собі напрошувалася замашна зваблива фантазія, я віддавав перевагу бодай малозначному історичному факту” [5, с. 130-131].

Не можна стверджувати, що однією зі стильових рис Ю. Мушкетика є репрезентація центральних персонажів на початку твору, оскільки образи його історичних романів ніколи не є статичними. Окресливши основні риси героя, письменник упродовж твору додає якісь штрихи, активно використовуючи засоби портретної характеристики. Особливо виразний і об’ємний у романі психологічний аспект інтерпретації образів братів Розумовських, який складають спогади, роздуми, сумніви, переживання та страхи.

Колись Л. Федоровська зауважила, що з перших творів письменника відчутне його захоплення таким типом характеру, “в якому б органічно вчувався елемент державності” [6, с. 137]. Образ Кирила Розумовського, створений Ю. Мушкетиком у романі “Останній гетьман”, є саме таким типом характеру. Головний персонаж роману: “богатирського зросту, риси обличчя приємні, хоча в очах якась дикість” [5, с. 42]. Найповніше характер Кирила Розумовського розкривається через його міркування про долю України й Батурина: “Невідь-звідки зринула в гетьмановій голові думка про відбудову Батурина, про перенесення резиденції сюди. Виникла в спротив чомусь, а чому, і сам не знав. З того дня та думка не полишала його. Й він добився в Єлизавети указу на перенесення гетьманської столиці з Глухова в Батурин” [5, с. 61]; “Кирило Розумовський далі відновлював Батурин. Ходив по руйновищах Мазепиною замку, і в серці щось шеміло. То шеміла Україна. Він і не думав, що вона відізветься в ньому. Водночас усе тут нагадувало про покару за любов до неї...” [4, с. 91]; “День стояв хмарний, і хмарно в нього було на душі. Обсіли клопоти, бачив скрізь підступи, доноси, невдоволення” [5, с. 112]. Автор переконує читача в тому, що в Кирила-державця шеміло серце за батьківщиною, а шеміти за свою країну може тільки серце сильної особистості, для якої пріоритетом є не власні амбіції, а інтереси держави.

Отримавши освіту в Європі, він намагався реформувати освітню систему й у Російській імперії. Страх бути незрозумілим і непочутим не стає перешкодою молодому гетьману у прагненні піднести науку в імперії загалом і зокрема в Малоросії. Після призначення президентом, він “... одразу зрозумів, що Академія повинна мати не тільки науковий напрям, а й навчальний, бо ж у Росії не було жодного університету. Й усе впиралося в основне: де взяти людей? Треба було проглядати вперед, мостити дороги на майбутнє. Й він почав допинатися того, аби багаті вельможі посилали вчитися дітей за кордон” [5, с. 48]; за час його правління “Академія зміцніла, з’явилися свої академіки: Ломоносов, Тредіяковський, Котельников, Козицький, Розумовський, Сазонов...” [5, с. 102]. Також Кирило Розумовський планує підвищувати рівень освіти й у Малоросії: “Батурин має стати центром науки і культури” [5, с. 104]; “Найперше в Батурині має бути найкращий у Європі університет, і він мусить мати авантаж перед Московським і Петербурзьким. А вже його вихованці понесуть світло по всій Україні” [5, с. 104]. Автор, оперуючи цими фактами, переконує читача в тому, що, незважаючи на юний вік, гетьман надзвичайно освічений і винахідливий, хоча відсутність відповідного досвіду проковує якісь непевність і страх: “Кирило відчував настороженість, водночас від такої зустрічі трохи мліло в голові, всі ці знаки уваги, гарматні постріли на його честь, литаври – відчував велич вознесіння й водночас якусь непевність” [5, с. 57]. Не всім у Петербурзі подобалася така діяльність Кирила: “Самостійність гетьмана давно викликала в Петербурзі невдоволення. Йому заборонили затверджувати виборних

полковників, оточили всілякими радниками, підпорядкували Сенату Київ, скасували внутрішнє мито, аби гроші не йшли в гетьманську скарбницю. В його діяльності бачили прагнення до утворення монархічної держави” [5, с. 103].

Можливо, дещо нетрадиційно для радянської романістики в зображенні державця акцентувати на його людських якостях. А Ю. Мушкетик зосереджується саме на ставленні Кирила Розумовського до жінок, серед яких у Петербурзі мав величезну популярність, і зокрема до дружини, з якою поєднала його Єлизавета із власної користі, але не врахувала того, що після багатьох років спільного життя Катерина Нарішкіна стане для нього найширшим другом і порадицею, з якою він ділитиметься своїми планами й замірами: “Вона вже давно йшла за ним слід у слід. І навіть його Україна, чужа їй і байдужа спочатку, ставала все ближчою і ближчою, і вже вона часто вболівала разом з ним. І вже її не стільки тішила італійська опера (він завів її й тут, у Батурині), скільки вечорові співи й танці українських дівчат на лужку перед їхнім будинком” [5, с. 105].

Паралельно з образом героя, ім'я якого винесено в назву роману, вимальовується й образ його брата, Олексія Розумовського, та окреслюється його роль у житті Кирила та долі України. Вал. Шевчук зауважує: “І цей добродушний царицин улюбленець мав одну непереступну рису: він не забув не лише про свою родину, а й про Батьківщину свою – Україну, якій намагався посильно пособити і ніколи не соромився просити за неї – єдине, в чому виявляв настирливість. Ясна річ, що молодшого брата він узяв під опіку і, можемо припустити, сприяв розвитку його національної свідомості. Ця українськість Олексія Розумовського була така сильна, що завдяки йому в царському дворі прищепилася мода на все українське, з'явилися там українські співаки й бандуристи, і саме Олексій зумів певною мірою прихилити царицю до України, адже її попередники ставилися до цієї землі здебільшого негаційно” [7, с. 281].

Юрій Мушкетик, звернувшись до історичних документів, подає коротку історію того, як Олексій Розум потрапив до столиці імперії, як йому вдалося досягти відповідного статусу і не втратити авторитету при дворі навіть після закінчення терміну царювання його дружини Єлизавети. Автор традиційно охоплює всі прояви цієї складної натури, подаючи образ Олексія – простого чоловіка з українських козаків, Олексія – коханця Єлизавети й Олексія – державного діяча, до слова якого прислухалася навіть Катерина II. Скромний, делікатний, справедливий, спокійний, розумний, розважливий, вольовий, витончений, з потягом до прекрасного, з яскраво вираженим почуттям обов'язку й загостреним відчуття лицарської честі – так коротко можна схарактеризувати цього героя.

Ю. Мушкетик акцентує читацьку увагу на контрасті поведінки росіянина й українця. Коли черговий коханець Єлизавети Іван Шувалов розповідав йому про “вбивство” пса, він був упевнений, що Олексій приходив його вбивати. На що Олексій відповідає: “Ну як я міг. Я – козак. Лицар. У нас так не роблять” [5, с. 80]. Цей образ можна вважати стрижневим у романі. Ю. Мушкетик у його творенні не відходить від свідчень вітчизняних і зарубіжних істориків і характеризує його як такого, що міг прижитися будь-де, ні на що не претендував, не рвався до влади, добре ставився до людей. Але й не намагається приховати негативні риси характеру (любив випити). Найголовніше – він ніколи не забував про Україну й змалечку виховував національну свідомість у свого брата Кирила. Згадуючи слова батька (хоч той і був п'яницею, але про козацтво дбав, козацтвом пишався), Олексій говорить: “Закинула нас, Кириле, доля майже в райські кущі. Але маємо знати: в нас є своя вітчизна, свій край, свій рід. Про них маємо мислити і дбати. Без того ми ніщо. Маємо робити по силі можливості. Часи тепер інші, сприятливі. Але треба бути обережними. Ми тут чужі, московіти не люблять нас. Тільки вдають приязнь” [5, с. 48].

Імператриця Єлизавета характеризує Олексія як спокійного, чуйного, доброго, люблячого. Дивує той факт, як два прості українські хлопці-козаки змогли навернути увагу владних жінок імперії до проблем України (Катерина Нарішкіна (дружина Кирила) полюбила батьківщину свого чоловіка і Єлизавета була прихильною до Малоросії).

Традиційно Ю. Мушкетик доповнює характеристику Олексія за допомогою другорядних образів – Северина, Любистка, діда Махтея – патріотів України. Вони часто збираються в Петербурзі, щоб поговорити про батьківщину. Від історичних романів радянської епохи твір Ю. Мушкетика відрізняє особливе ставлення до Московії, яка в ХХ столітті обожнювалася письменниками. Автор “Останнього гетьмана” виявляє своє ставлення до Росії через сприйняття її Олексієм, перше враження якого про Москву було досить суперечливим: “високі муровані церкви, а поруч задрипані, закіптюжені хатки, на папертях повно старців у лахмітті, а на вулицях зграї голодних собак – без палиці не потикайся” [5, с. 12].

Ю. Мушкетик у романі береться й до інтерпретації образу імператриці Єлизавети, складної й досить неоднозначної постаті, яка, за свідченнями історичних джерел, не знаючи як навести порядок, “оглушала себе музикою і танцями та молилася...” [8, с. 126]. Приблизно такої ж версії дотримується і Ю. Мушкетик: “Після вікопомних вечорів Петра I, оргій, де панували грубість, пиятика до неприємності, страх, тепер були розкутість і щирі веселощі” [5, с. 22], “оті її спалахи й гнів подобалися їм, як і її щоденні-щонічні примхи та гульбища, танці до запаморочення, їжа-питво до напівсмерті – бо все то життя високої особи, цариці, імператриці” [5, с. 36]. Письменник не зображує її великим політиком, фіксуючи той факт, що державними справами займалися її фаворити: “Не любила Єлизавета займатися справами, не любила” [5, с. 53]; “На столі в Єлизавети, як і завжди, лежала гора паперів, які вимагали невідкладного розгляду” [5, с. 102].

Ще раз наголосимо на тому, Ю. Мушкетик на перше місце ставить людські якості своїх героїв, а потім уже їх державницькі діяння. Так відбувається й під час творення образу Єлизавети: “Я не безсоромна. Просто я кохаю, – і в її очах справді світилися милі приязні вогники. Вона взяла його за руку й приклала до своєї щоки. Тепла, довірлива хвиля огорнула їх, і справді в цей час були вони не коханцями, а люблячими чоловіком і жінкою, спорідненими душами. Й відчули: отак би прожити вік. Сказала:

– Я, Олексію, хочу прожити своє життя. Не хочу віддавати його... ну, як ото високо кажуть: на олтар Вітчизни. Я її люблю, але вона – одне, а я – інше” [5, с. 22]. Портретна характеристика начебто відходить на другий план і для читача стає важливішим осмислення її дій і вчинків.

Через неабиякий інтерес Єлизавети до гуляння, розкошів і коштовностей, матеріальне становище Московії занепало: “В державній касі – жодної копійки. Блискучий двір, карети з дзеркалами в шпичах, діаманти, а на вулицях люди в дранті, схожі на звірів, солдати у французьких мундирах, пуд хліба вартує двадцять шість копійок, а пляшка шампанського руб п’ятдесят, на столах у вельмож щодня виноград і персики – по ці заморські фрукти їздять поштовими дорогами до Астрахані й Києва – та стоїть шампанське, а на столах у бідноти немає хліба. Врешті імператриця видала указ проти розкоші, суворо регламентувалося, за яку ціну якому класу дозволено купувати шовк (першому не вище чотирьох рублів, нижнім заборонено зовсім, мереживо – не більше чотирьох пальців завширшки), але коштів у казну це не принесло” [5, с. 101].

Про Єлизавету Ю. Мушкетик пише: “... щось є в ній від лютого батька, але небагато. Вона справедлива, добра, ніжна” [5, с. 108]. Саме такою вона постає перед читачем завдяки тому, що автор подає її образ через сприйняття Олексієм Розумовським, у якого за неї “... увесь вік болить серце” [5, с. 111]. Він закоханий в імператрицю і не розмежовує у своїх почуттях ставлення до неї як до державця і коханої жінки, і може, чогось

і не помічає. Вона мислить по-державному й використовує помилювання як спосіб державця “влюбити” в себе народ (звідси віра в доброго царя), а йому видається, що вона надзвичайно добра: “Лізонько, яка ти добра, яка милосердна, ангел мій. Я був на Васильєвському, бачив, як за твоїм велінням помилювали Остермана і Мініха.

- То злочинці, вороги імперії.
- Тим більше, що ти милуєш ворогів. На небі ангели моляться за тебе.
- Твоє милосердя не має меж. – І цілував руки, коліна.
- Встань, Олексію. І знай: я наказала підготувати указ про скасування смертної кари в імперії” [5, с. 18].

Олексій робить висновки, що ґрунтуються на сприйнятті її вчинків. Його вражає ставлення цариці до України: “Вона любить людей і боїться їх. А оце в дорозі на Україну щиро заприязнила нашому люду. Це треба пам’ятати... щоб такі щось зробити для нашого народу. Коли вже доля поставила нас на цю стежку” [5, с. 48]. Про прихильне ставлення Єлизавети до батьківщини Олексія свідчить, наприклад, те, що після однієї з її розмов з Олексієм і Кирилом про безправ’я люду на Україні, про беззаконня було видано іменні накази: “... про виведення всіх російських полків з України, про те, що забороняється великоросам брати українців у кабалу, дозволити українцям переходити з місця на місце (власне, скасовувалась панщина), заборонялося московітам купувати землю на Україні, а також при проїзді через Україну брати москалям коней, провіант, дрова. В Сенаті здійнявся рейвах, але Єлизавета грюкнула по столу кулаком, підвелася й пішла, перед цим звеліла провести судову реформу в імперії: укласти звід законів, а для цього створити судову комісію – так їй порадив Кирило” [5, с. 78].

Окремо Єлизавету можна схарактеризувати за ставленням до Олексія, який був її чоловіком. У стосунках з ним розбещена цариця перетворюється на ніжну, тендітну жінку, яка вміє по-справжньому кохати: “Повернувшись, була тиха, умиротворена, зовсім не така, як минулого вечора, а ніжна, сором’язлива, ніжно-любляча, тримала Олексієву руку в своїй, і її рука ледь-ледь тремтіла” [5, с. 28]; “М’яко й чисто було в Єлизавети на серці, і пойняла її особлива святобливість, і тиха молитва спливла їй на думку. Молилися щиро, вдвох” [5, с. 38]; “... її хистка, нестійка душа міцно прихилилася до Олексія, сама не знала, чим він присушив їй серце, а от коли думала, всі чоловіки маліли перед ним” [5, с. 53]. Подаючи портрет імператриці Єлизавети, автор не йде традиційним шляхом, починаючи зі словесного образу, а описує еротичну сцену, демонструє уміння цариці бути лагідною, люблячою і лише згодом подає деякі штрихи до її портрету – спочатку її характеризує іспанський дипломат де Лір, у листі до свого уряду: “Дивний колір обличчя, чудові очі, чудова шия й незрівнянна талія, висока, жвава, добре танцює й чудово їздить верхи без страху. Розумна, граційна, кокетна” [5, с. 13], а потім її портрет, “малює” Олексій Розум: “Сині очі, чорні брови, гарна, вродлива, ваблива” [5, с. 13]. Але автор натякає читачеві, що в неї двоїста душа. Для неї головним у житті є царство, двір, коханці, прикраси, а насолодитись цим сповна не дає усвідомлення страху втрати влади, страху втрати краси, страху смерті: “Тут влада, трон... Вони наді мною. І кругом недобррозичливці, затаєні вороги. Кругом... Я всього боюся. Скрізь вороги” [5, с. 72]. І тільки з Олексієм вона ділиться своїми передчуттями, коли в державі назріває черговий переворот: “Щось мені тривожно, Олексю, якісь тучі наді мною ходять. Неначе стежить хтось згори за мною” [5, с. 111]. Можна стверджувати, що Ю. Мушкетик, творячи образ Єлизавети, хотів усе ж показати її не стільки як імператрицю, самодержавця, а як просту жінку, що вміє і хоче кохати, розважатися, народжувати дітей і просто бути щасливою зі всіма суперечностями і недоліками в характері.

Ще одним вагомим образом у розкритті характеру Єлизавети є маленька дівчинка, що декілька разів з’являється протягом роману. Через певні ситуації можемо припустити,

що вона є донькою Єлизавети та Олексія. Зокрема, таке припущення робить французький посланник д'Алльйон: “Мені вдалося довідатись, що цариця виховує з великими піклуванням і любов'ю дівчинку. Можна тільки здогадуватися, ким доводиться їй та дівчинка” [5, с. 40]. Автор декілька разів звертає увагу на те, як дитина сидить на воротах і віддано чекає на приїзд Єлизавети. Остання, у свою чергу, також з особливою ніжністю чекає зустрічі з дівчинкою: “З карети легко вистрибнула Єлизавета, підхопила дівчинку на руки. Та не плакала, не кричала, а мовчки притислася до її щоки” [5, с. 40]. Невідомо напевне чи знала Аделька, що Єлизавета є її мамою, адже жодного разу не називала її так. Імовірно, що через певні обставини цариця не могла відкрити правду про те, що в них з Олексієм є дочка, адже це могло якось негативно вплинути на долю дівчинки, враховуючи криваві перевороти та постійну боротьбу за престол: “Я не за себе боюся. За наших дітей” [5, с. 6]; “наші діти не мають ані найменших прав престолонаслідування. Але їх треба якось убезпечити” [5, с. 6]. Страх втратити дітей переслідував її постійно. Упевнено можна говорити про тепле, приязне ставлення до дитини, через яке розкривається ще один бік характеру цариці – ніжна, чутлива та турботлива мати.

Майже в кожному з розділів Ю. Мушкетик подає констатацію фактів про те, якою поставала на той момент Росія в очах західного світу і яким було ставлення до цієї держави: “Упродовж тридцяти семи років Росією правили німці. Сини та доньки російських царів одружувалися на німецьких принцесах і виходили заміж за німецьких принців з карликових герцогств Голштинського і Брауншвейзького, оскільки інші європейські двори єднатися з дикими московітами не бажали” [5, с. 14]; “європейські государі не люблять Росію і бояться її...” [5, с. 82]; “Московія була, є і буде вівіки вічні країною жорстокості, дикості й безкультур'я. Он при дворі всі ходять у діамантах, шовках, а навіть обабіч дороги від Петербурга до Москви валяються дохлі коні й треба затуляти носи напахченою французькими парфумами хусточкою. Шаркають по паркетах по-французьки, пришивають діамантові гудзики, слухають італійські опери й забивають батогами до смерті кріпаків, і в самій царській династії – синовбивці, братовбивці, жоновбивці” [5, с. 104].

В останніх розділах роману Ю. Мушкетик вдається до переліку фактів жорстокого правління попередника Єлизавети, Петра I, та її наступниці Катерини II. Із перших рядків відчувається презирство письменника до того, хто “прорубав вікно в Європу”, до царя, який тримав у страхі всю імперію, “завдяки” своїм неконтрольованим вчинкам: “...страшний і лютий, як гадюка, людське життя для нього нічого не було варте, він не жалів навіть найближчих людей – власну жінку Євдокію Лопухіну згноїв у темниці, коханці, красуні Анні Монс, яку любив по-своєму, наказав відрубати голову, а тоді взяв ту голову у ката й показував народу свою “вченість”, розповідав, як людська голова тримається на в'язах...” [5, с. 107]. Потрібно було людей тримати у страхі, бо людина, яка боїться, покірна, нею легко маніпулювати. Так прийнято було в дикій Московії з часів Івана Грозного. “У самому центрі Москви – Лобне місце. Московіти тягнуть на нього людей, де їм рубають голови, моляться на нього. То їхня найбільша святиня. Святиня смерті” [5, с. 12].

Однією з рис, що відрізняє історичний роман ХХІ століття від історичного роману ХХ століття є відверте зізнання героїв, вихідців з України, що знаходилися на службі в Росії, у любові до батьківщини, а також оприявлення їх помислів усіляко допомагати своїй батьківщині. Туга – одне з головних почуттів Олексія Розумовського, пов'язаних з Україною: “...сидів сам у кімнаті. Й думав тяжко, й не знаходив своїй думі виходу. І бачив він придеснянські луки, й душа розкошувала на них і враз нітилася серед позолочених дзеркал. І розумів він, що там він – у своєму житті, серед своїх трав, калин, серед своїх людей, а тут усе йому чуже; що потрапив у чужий світ; що не на те послав його Бог у світ і дав йому голос і таку душу, яка мовби розщепилася на дві. Й немає йому

рятунку, немає опори під ногами; що не така його душа, щоб тішитись земними дорогими розкошами. Але й подітись йому нікуди. Змиритись?! І плавати на хвилях чужої розкоші, як усі тут? І чи закінчиться те для нього добром?” [5, с. 48].

Про майбутнє України задумується й головний герой роману: “Кирило Розумовський далі відновлював Батурич. Ходив по руйновищах Мазепиною замку, і в серці щось щеміло. То щеміла Україна. Він і не думав, що вона відізветься в ньому. Водночас усе тут нагадувало про покару за любов до неї – купи цегли замку під ногами, зарослі лободою вали, комини згорілих хат, що стриміли в небо, обгорілі дерева. А внизу тихо й лагідно біг Сейм, і сонячні зайчики грали на його хвилях, на тих самих хвилях, у які солдати Меншикова скидали своїми багнетами дітей. Чомусь подумав про власних дітей, і в серці знову защеміло. Треба відроджувати все спочатку. Підростають діти. Але якими вони будуть? Це непокоїло його” [5, с. 91], водночас сумніваючись у правильності свого вибору: “І думав: чи те робить, чи на цю дорогу наставив його Бог. І де його справжня дорога? Незатишно йому в іноземному каптані, увішаному діамантовими орденами, незатишно...” [5, с. 83]. Паралельно автор звертає увагу читача на різко протилежне ставлення до України імперських службовців в особі Григорія Теплова: “Україна йому чужа, потрібна, як підлегла земля. Він ніяк не може примиритися, що гетьман виговорив у імператриці вільний відхід селян-українців, він каже, що їх треба повернути в холопи. Нервує його й уведення свого строю в козацькому війську” [4, с. 96].

Зважаючи на все сказане, можна зробити висновок, що створюючи роман про останнього гетьмана старої України, Кирила Розумовського, Ю. Мушкетик тяжіє до традиційних способів відображення дійсності в художній тканині твору, хоча в деяких моментах усе ж намагається відійти від усталених принципів – у тексті наявне філософське осмислення дійсності, пошуки нових форм і прийомів, а також відхід від перенасиченості описами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багацька Л. Чому українські письменники взяли за історію? / Л. Багацька // Тиждень. ua. – 2012. – 29 березня.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1992. – 543 с.
3. Оглоблин О. Люди старої України / О. Оглоблин. – Мюнхен : Дніпрова Хвиля, 1959. – 328 с.
4. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 718 с.
5. Мушкетик Ю. Останній гетьман. Погоня : романи / Ю. Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2011. – 374 с.
6. Федоровська Л. “Жити на чистих берегах...” Проза Юрія Мушкетика Л. Федоровська. / На чистих берегах. Літературно-критичні статті / – К. : Радянський письменник, 1990. – С. 65 – 151.
7. Шевчук Вал. Козацька держава / Вал. Шевчук. – К. : Абрис. – 1995. – 390 с.
8. Кургатников А.В. Русская старина. Путеводитель по XVIII веку / А. В. Кургатников. – М. : СПб ЛИК, 1996. – С. 197-203.

REFERENCES

1. Bahats`ka, L. (2012), “Why have Ukrainian writers taken up history?”, Tyshden.ua.
2. Hrushevsky, M. (1992), *Iljustravana istoriya Ukrayiny* [Illustrated History Of Ukraine], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

3. Ohloblyn, O. (1959), *Ljudy staroji Ukrajiny* [The People of Old Ukraine], Dniprova hvilya, Munhen, Germany.
4. Subtelny, O. (1993), *Istorija Ukrajiny* [The History of Ukraine], Lybid', Kyiv, Ukraine.
5. Mushketick, Yu. (2011), *Ostanniy Hetman. Pohonya: romany*. [The Last Hetman. The Chase: novels], Pholio, Kharkiv, Ukraine.
6. Fedorovs'ka, L. (1990), "To Live On the Clean Beaches... "Yu. Mushketick`s prose" in her "Na chysryh beregah. Literaturno-krytychni statti"[On the Clean Beaches. Critical Articles], *Radians'ky pys'mennik*, Kyiv, Ukraine, pp.65–151.
7. Shevchuk, Val. (1995), *Kozatska derzhava* [Cossacks State], Abrys, Kyiv, Ukraine.
8. Kurhatnikov, A. (1996), *Russkaya starina. Putevoditel po XVIII veku* [Russian Antiquity. The Guide over 18th century], SPB LIK, Moscow, Russia.

УДК 82.08

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОДІЙ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В БРИТАНІЇ (1642–1652) У НОВЕЛІ Т. ГАРДІ «АННА, ЛЕДИ БАКСБІ»

Росстальна О.А., к. філол. н., доцент

*Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, Україна*

rosstalna @ gmail.com

Стаття присвячена вивченню особливостей репрезентації подій громадянської війни в Британії у новелі Т. Гарді "Анна, леді Баксбі". У фокусі дослідження співвідношення тем приватного й політичного життя, специфіка образної системи та роль іронічного начала у творі. Зображуючи драматичні для історії Англії події в новому ракурсі у форматі малої прози, Т. Гарді здійснює перехід на принципово новий рівень осмислення історії та реального буття.

Ключові слова: новела, конфлікт, жіночий образ, історична подія, іронія.

ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ СОБЫТИЙ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В БРИТАНИИ (1642–1652) В НОВЕЛЛЕ Т. ГАРДИ «АННА, ЛЕДИ БАКСБИ»

Росстальная Е.А.

*Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко
ул. Гетмана Полуботка, 53, г. Чернигов, Украина*

Статья посвящена изучению особенностей репрезентации событий гражданской войны в Британии в новелле Т. Гарди "Анна, леди Баксби". В фокусе исследования соотношение тем личной и политической жизни, специфика образной системы и роль иронического начала в произведении. Изображая драматические для истории Англии события в новом ракурсе в формате малой прозы, Т. Гарди осуществляет переход на принципиально новый уровень осмысления истории и реальной жизни.

Ключевые слова: новелла, конфликт, женский образ, историческое событие, ирония.

THE PECULIARITIES OF CIVIL WAR IN BRITAIN (1642–1652) DESCRIPTION IN THE SHORT STORY OF T. HARDY "ANNA, LEDY BAXBY"

Rosstalna O.A.

*Chernihiv National T.G. Shevchenko Pedagogical University
Hetman Polubitok str., 53, Chernihiv, Ukraine*

The article is devoted to discover the peculiarities of Civil war in Britain description in the short story of T. Hardy "Anna, Lady Baxby", which is a part of short stories collection "A Group of Noble Dames". Dramatic events of so called English Revolution that caused tremendous influence on British history